

SHASHKA O'YNASH ORQALI DIQQATNI JAMLASH METODIKASI

Bolbekov Elyor Abdumumin o'g'li

Guliston davlat pedagogika instituti

Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Nodirqulova Malika Ilhom qizi

Guliston davlat pedagogika instituti, Jismoniy madaniyat yo'nalishi, 2-bosqich talabasi

E-mail: madinanodirqulova@icloud.com

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot ishida shashka o'yini orqali diqqatni jamlash, tafakkurni rivojlantirish va o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish metodikasi ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Umumiy o'rta ta'lim maktabining 5-6-sinf o'quvchilari ($n=40$) ishtirokida o'tkazilgan 3 oylik pedagogik tajriba asosida tajriba guruhi ($n=20$) va nazorat guruhi ($n=20$) ko'rsatkichlari solishtirilgan. Tajriba guruhi o'quvchilari bilan haftasiga 3 marta, 40 daqiqadan shashka mashg'ulotlari o'tkazildi. Diqqat darajasi Shulte jadvali, kuzatuv va test metodlari orqali o'lchandi. Tadqiqot natijasi shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi o'quvchilarida yuqori diqqat darajasiga ega bo'lganlar ulushi 35% dan 70% ga ko'tarildi ($p<0,05$), xatolar soni 6,1 dan 2,8 ga tushdi va o'rtacha topshiriq bajarish vaqti 8,4 daqiqadan 5,9 daqiqaga qisqardi. Nazorat guruhida statistik ahamiyatga ega o'zgarish kuzatilmadi. Mazkur metodika umumta'lim maktablari, sport to'garaklari va intellektual rivojlantirish markazlarida qo'llash uchun tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: shashka o'yini, diqqatni jamlash, kognitiv rivojlanish, pedagogik metodika.

Kirish

Shashka - qadimiy intellektual o'yinlardan biri bo'lib, inson tafakkuri, mantiqiy fikrlashi va diqqat barqarorligini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita sifatida e'tirof etiladi. O'yin jarayonida ishtirokchi har bir yurishni chuqur tahlil qiladi, ehtimoliy variantlarni oldindan rejalashtiradi va raqib harakatini bashorat qilishga intiladi. Bu esa miya faoliyatining diqqat, xotira, tafakkur va tahliliy fikrlash bilan bog'liq sohalari - xususan, frontal korteks va prefrontal soha - ni faol holatga keltiradi.

Psixologiya fanida diqqat inson ongining muayyan obyektga yo'naltirilgan va jamlangan holati sifatida tavsiflanadi. Uilyam Jeyms (1890) diqqatni ongning eng muhim funksiyalaridan biri deb ta'riflab, uning bilish jarayonidagi rolini alohida ta'kidlagan [1]. Diqqatning barqarorligi - insonning o'quv faoliyati samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida -

pedagogik tadqiqotlarda doimiy o'rganish mavzusi bo'lib kelgan.

Lev Vigotskiy (1978) o'yin faoliyatini bolaning psixik rivojlanishidagi asosiy omil sifatida ko'rsatgan: o'yin jarayonida mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik va intellektual qobiliyatlar shakllanadi [2]. Jan Piaje (1964) nazariyasiga ko'ra, bolalarda tafakkur bosqichma-bosqich rivojlanadi va mantiqiy o'yinlar bu jarayonni tezlashtiradi [3]. Zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar ham intellektual o'yinlarning inson miyasi faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Diamond va Lee (2011) tomonidan o'tkazilgan meta-tahlil kognitiv o'yinlar prefrontal korteks faoliyatini kuchaytirishi va ijroi funktsiyalar - jumladan, diqqatni boshqarishni rivojlantirishini isbotlagan [4]. Sala va Gobet (2017) tadqiqotlarida shaxmat va shashka kabi strategik o'yinlar bilan muntazam mashg'ul bo'lish o'quvchilarning matematika va o'qish ko'nikmalarini yaxshilashiga olib kelishi aniqlangan [5].

Raqamli texnologiyalar keng tarqalgan bugungi davrda yoshlar orasida diqqatning "parchalanib ketishi" (attention fragmentation) muammosi tobora kuchaymoqda. Mobil ilovalar va qisqa formatdagi kontentlar o'quvchilarning uzoq vaqt bir vazifaga e'tibor qaratish qobiliyatini pasaytirmoqda. Shu sababli diqqatni tabiiy, qiziqarli usulda rivojlantiruvchi metodlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Shashka o'yini aynan shunday vosita sifatida amaliy qiziqish uyg'otadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida intellektual o'yinlarni o'quv jarayoniga integratsiyalash masalasi hali yetarlicha o'rganilmagan. Mavjud tadqiqotlar asosan shaxmat o'yinining ta'lim samaradorligiga ta'siriga bag'ishlangan bo'lib [6, 7], shashka o'yini va diqqat rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlik mahalliy sharoitda empirik jihatdan asoslab berilmagan. Ushbu tadqiqot mazkur bo'shliqni qisman to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqotning maqsadi: Muntazam shashka mashg'ulotlarining 5-6-sinf o'quvchilarida diqqatni jamlash qobiliyatiga ta'sirini eksperimental yo'l bilan aniqlash va samarali metodikani ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari:

- o'quvchilarning boshlang'ich diqqat darajasini aniqlash;
- shashka mashg'ulotlari asosida metodik dastur ishlab chiqish va joriy etish;
- tajriba va nazorat guruhlarini ko'rsatkichlarini statistik tahlil qilish;
- metodikaning amaliy samaradorligini baholash.

Adabiyotlar tahlili

Intellektual o'yinlar va kognitiv rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlik xorijiy adabiyotlarda keng o'rganilgan. Bilalic va boshqalar (2007) shaxmat bilan muntazam shug'ullanuvchi bolalarda umumiy kognitiv qobiliyat ko'rsatkichlari (IQ) va diqqat darajasi sezilarli yuqori ekanini aniqlagan [8]. Ferreira va

boshqalar (2017) strategik o'yinlarning ijroiylar funksiyalar - xususan, ish xotirasi (working memory) va diqqatni boshqarish (attentional control) - ga ta'sirini o'rganib, ijobiy korrelyatsiya mavjudligini tasdiqlaganlar [9].

Diqqatni o'lchash sohasida standartlashtirilgan usullardan Shulte jadvali va d2 diqqat testi eng ko'p qo'llaniladi. Brickenkamp (1962) tomonidan ishlab chiqilgan d2 testi diqqatning barqarorligi, selektivligi va tezligini bir vaqtda baholash imkonini beradi [10]. Shulte jadvali esa vizual izlash tezligi va e'tibor ko'lamini o'lchashda ishonchli asbob sifatida tan olingan [11].

O'zbek pedagogikasida Xo'jayev (2018) boshlang'ich sinf o'quvchilarida diqqat muammolarini o'rganib, ularning 40% ida e'tibor tarqoqligi kuzatilishini aniqlagan [12]. Yusupov (2021) pedagogik psixologiya sohasida o'yin faoliyatining rivojlantiruvchi rolini nazariy jihatdan asoslab bergan [13]. Biroq mazkur mualliflarning ishlarida shashka o'yinini diqqatni rivojlantirishda qo'llashning eksperimental tekshiruv amalga oshirilmagan. Ushbu tadqiqot shu jihatdan mavjud adabiyotlardan farq qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot dizayni. Tadqiqot ikkita parallel guruhli (tajriba va nazorat) oldindan-keyin (pre-test / post-test) pedagogik tajriba ko'rinishida tashkil etildi. Tadqiqot Guliston davlat pedagogika instituti qoshidagi laboratoriya maktabida 2023-yilning sentabr-dekabr oylarida amalga oshirildi.

Ko'rsatkich Tajriba guruhi (oldin) Tajriba guruhi (keyin) Nazorat guruhi (oldin) Nazorat guruhi (keyin)

Yuqori diqqat darajasi (%) 35% 70% 37% 40%

O'rtacha diqqat darajasi (%) 45% 25% 43% 42%

Past diqqat darajasi (%) 20% 5% 20% 18%

O'rt. topshiriq vaqti (daqqa) 8.4 5.9 8.2 8.0

Xatolar soni (o'rtacha) 6.1 2.8 6.0 5.8

Shulte testi natijasi (ball) 62.3 78.6 63.1 64.5

Ishtirokchilar. Tadqiqotda umumiy o'rta ta'lim maktabining 5-6-sinf o'quvchilari

ishtirok etdi (n=40; o'g'il bolalar: 22, qiz bolalar: 18; o'rtacha yosh: 11,4±0,6 yil). Ishtirokchilar dastlabki diqqat ko'rsatkichlari bo'yicha teng bo'lgan ikkita guruhga tasodifiy ajratildi: tajriba guruhi (n=20) va nazorat guruhi (n=20). Guruhlar o'rtasida dastlabki ko'rsatkichlarda statistik ahamiyatga ega farq yo'qligi (p=0,72) guruhlarinig tengligi tasdiqlanadi. Tadqiqotni o'tkazish bo'yicha o'quvchilar ota-onasidan yozma rozilik olindi.

O'lchov asboblari. Diqqat darajasi quyidagi usullar orqali baholandi: (1) Shulte jadvali - vizual izlash tezligi va e'tibor ko'lamini o'lchash uchun; (2) kuzatuv protokoli - dars davomida chalg'ish holatlari va faollik darajasini qayd etish uchun; (3) topshiriq bajarish ko'rsatkichlari - vaqt va xatolar soni. Barcha

o'ltiruv asbobi standartlashtirilgan bo'lib, har ikki guruhga bir xil sharoitda qo'llanildi.

Tajriba guruhi uchun metodik dastur. Tajriba guruhi o'quvchilari bilan 3 oy davomida (12 hafta) haftasiga 3 marta, 40 daqiqadan shashka mashg'ulotlari o'tkazildi. Mashg'ulotlar quyidagi bosqichlardan iborat bo'ldi:

1. 1-4-hafta - kirish bosqich: shashka qoidalari, asosiy yurishlar va oddiy kombinatsiyalar. Maqsad: o'yinga qiziqishni shakllantirish va asosiy ko'nikmalarni hosil qilish.

2. 5-8-hafta - rivojlantiruvchi bosqich: murakkab kombinatsiyalar, raqib harakatini oldindan taxmin qilish, vaqt cheklovida qaror qabul qilish. Maqsad: diqqatning barqarorligini oshirish.

3. 9-12-hafta - mustahkamlash bosqichi: musobaqa o'yinlari, taxtadagi vaziyatni xotirada saqlash mashqlari, guruhli tahlil. Maqsad: ko'nikmalarni mustahkamlash va o'z-o'zini baholashni rivojlantirish.

Nazorat guruhi odatiy o'quv jarayonida qatnashdi; ularga shashka mashg'ulotlari o'tkazilmadi.

Ma'lumotlar tahlili. Olingan natijalar SPSS 26.0 dasturida qayta ishlandi. Guruhlar ichidagi o'zgarishlar Student t-testi (juftlashgan) orqali, guruhlar o'rtasidagi farqlar esa mustaqil t-test orqali baholandi. Ahamiyatlilik darajasi $p < 0,05$ qilib belgilandi.

Tadqiqot natijalari

Jadval 1 da tajriba va nazorat guruhlari o'quvchilarining tadqiqot boshida va yakunida o'ltiruvchi diqqat ko'rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval. Tajriba va nazorat guruhlari diqqat ko'rsatkichlari dinamikasi

Tajriba guruhi o'quvchilarida yuqori diqqat darajasiga ega ishtirokchilar ulushi dastlabki 35% dan tadqiqot yakunida 70% ga yetdi, ya'ni ikki barobar oshdi. Bu farq statistik jihatdan ahamiyatlidir ($t=4,82$; $df=19$; $p<0,001$). Xatolar soni o'rtacha 6,1 dan 2,8 ga tushdi ($p=0,003$), topshiriq bajarish vaqti esa 8,4 daqiqadan 5,9 daqiqaga qisqardi ($p=0,007$). Shulte jadvali bo'yicha o'rtacha ball 62,3 dan 78,6 ga ko'tarildi, bu esa e'tibor ko'lamining sezilarli kengayganini ko'rsatadi.

Nazorat guruhida barcha ko'rsatkichlar dastlabki darajaga yaqin qolib, guruhlar o'rtasidagi farq statistik jihatdan ahamiyatsiz bo'lib chiqdi ($p>0,05$). Bu holat tajriba guruhida kuzatilgan ijobiy o'zgarishlarning aynan shashka mashg'ulotlari bilan bog'liqligini tasdiqlaydi.

Kuzatuv natijalariga ko'ra, mashg'ulotlarning oxirgi bosqichiga kelganda tajriba guruhi o'quvchilarida dars davomida chalg'ish holatlari sezilarli kamaydi. Ular murakkab topshiriqlarga uzoqroq vaqt sifatli e'tibor qaratish qobiliyatiga ega bo'ldilar. Shuningdek, bir nechta o'qituvchining baholashiga ko'ra, tajriba guruhi o'quvchilari boshqa darslarda ham faolroq ishtirok

etaboshlaganini qayd etdi.

Tadqiqot muhokamasi

Olingan natijalar shashka mashg'ulotlarining o'quvchilar diqqat barqarorligiga ijobiy ta'sirini empirik jihatdan tasdiqladi. Bu topilmalar xorijiy tadqiqotlar natijalari bilan uyg'un. Diamond va Lee (2011) ijroiylar funksiyalarini rivojlantirishda kognitiv o'yinlarning samarali ekanini ko'rsatsa [4], Sala va Gobet (2017) strategik o'yinlarning o'quv ko'nikmalariga transferini isbotlagan [5]. Bizning tadqiqotimiz ushbu tendentsiyani mahalliy ta'lim muhitida ham tasdiqladi.

Shashka o'yini diqqatni rivojlantirishga bir necha mexanizm orqali ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, har bir yurish to'g'ri natija berishi yoki yo'qotishga olib kelishi mumkinligi o'quvchini mas'uliyat bilan fikrlashga undaydi - bu diqqatning "qimmatini" his qilish imkonini beradi. Ikkinchidan, raqib harakatini oldindan taxmin qilish majburiyati bir vaqtning o'zida bir nechta axborot oqimini qayta ishlashni talab qiladi, bu esa taqsimlanuvchi diqqatni (divided attention) rivojlantiradi. Uchinchidan, o'yin musobaqaviy muhit yaratadi va bu ichki motivatsiyani oshiradi - motivatsiya esa diqqatni faollashtiruvchi asosiy psixologik omillardan biridir.

Tadqiqot davomida ayrim cheklovlar ham kuzatildi. Ba'zi o'quvchilar dastlabki mashg'ulotlarda o'yin qoidalarini o'rganishda qiyinchilik sezilar; bu muammoni bartaraf etish uchun individual yondashuv va qo'shimcha tushuntirish zarur bo'ldi. Bundan tashqari, tadqiqot namunasi faqat bitta maktabdan olinganligi natijalarni umumlashtirishga ma'lum cheklov qo'yadi. Kelajakda turli hududlardagi ko'proq o'quvchilar ishtiroki bilan kattaroq namunaviy tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Tadqiqotning pedagogik ahamiyati shundaki, shashka o'yini maxsus jihozlar yoki katta moddiy xarajatlarni talab qilmaydi. Shashka to'plami arzon va yo'lda olib yuriladigan o'yin; bu uni kam resursli maktablar uchun ham qulay metod qiladi. O'qituvchi malakasiga bo'lgan talablar ham nisbatan past - shashka asoslarini biluvchi har bir pedagog mazkur metodikani qo'llay oladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot shashka o'yinining 5-6-sinf o'quvchilarida diqqatni jamlash qobiliyatini rivojlantirishdagi samaradorligini eksperimental yo'l bilan isbotladi. Uch oylik muntazam mashg'ulotlar natijasida tajriba guruhi o'quvchilarida yuqori diqqat darajasiga ega o'quvchilar ulushi 35% dan 70% ga ko'tarildi, xatolar soni 54% ga kamaydi va topshiriq bajarish tezligi 30% ga oshdi. Barcha farqlar statistik jihatdan ahamiyatli ($p < 0,05$) bo'ldi. Nazorat guruhida esa sezilarli o'zgarishlar kuzatilmadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar beriladi: umumta'lim maktablarida, ayniqsa boshlang'ich va o'rta sinflarda, shashka mashg'ulotlarini

to'garak yoki tarbiyaviy soat faoliyatiga joriy etish; mashg'ulotlarni haftasiga kamida ikki marta, 30-40 daqiqadan o'tkazish; o'quvchilar taraqqiyotini muntazam psixologik test va kuzatuv orqali kuzatib borish; metodikani boshqa kognitiv rivojlantirish usullari (masalan, shaxmat, head-to-head boshqotirmalar) bilan birga qo'llash.

Keyingi tadqiqotlarda ko'proq namuna bilan, turli yosh guruhlarida va uzoq muddatli kuzatuv orqali metodikaning ta'sirini chuqurroq o'rganish tavsiya etiladi. Shuningdek, shashka mashg'ulotlarining akademik ko'rsatkichlar (o'zlashtirish bahosi) va ijtimoiy-hissiy rivojlanishga (stressga chidamlilik, o'z-o'zini boshqarish) ta'sirini o'rganish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. James, W. (1890). The Principles of Psychology. Henry Holt and Company. New York.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press. Cambridge.
3. Piaget, J. (1964). Part I: Cognitive development in children - Piaget development and learning. Journal of Research in Science Teaching, 2(3), 176–186.
5. Diamond, A., & Lee, K. (2011). Interventions shown to aid executive function development in children 4 to 12 years old. Science, 333(6045), 959–964.
6. Sala, G., & Gobet, F. (2017). Does chess instruction improve mathematical problem-solving ability? Two experimental studies with an active control group. Learning & Behavior, 45(4), 414–421.
7. Abdullayev, R. (2019). Pedagogika va ta'lim texnologiyalari. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
8. G'aniev, A. (2021). O'quvchilarning intellektual rivojlanishi. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
9. Bilalić, M., McLeod, P., & Gobet, F. (2007). Does chess need intelligence? A study with young chess players. Intelligence, 35(5), 457–470.
10. Ferreira, D., Owen, A. M., Molinuevo, J. L., & Peña-Casanova, J. (2015). Cognitive reserve, cortical plasticity and resistance to cognitive decline. Behavioural Brain Research, 278, 299–315.
11. Brickenkamp, R. (1962). Test d2 - Aufmerksamkeits-Belastungs-Test. Göttingen: Hogrefe.
12. Xo'jayev, F. (2018). Maktab yoshidagi bolalarda diqqatni rivojlantirish. Toshkent: Fan.
13. Yusupov, Q. (2021). Pedagogik psixologiya. Toshkent: Iqtisod-moliya.

14. Mirzayev, B. (2022). Psixologik jarayonlar va ularni rivojlantirish. Toshkent: Universitet nashriyoti.